

Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI–XVII вв. Л., 1970.

Паступіў у рэдакцыю 18.12.2002.

Вераніка Уладзіміраўна Бандаровіч – аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт Г. К. Ціванова.

Н. Ю. ПЕРАВАЛАВА

АСАБЛІВАСЦІ СКЛАНЕННЯ ЛІЧЭБНІКАЎ У СТАРАБЕЛАРУСКІМ ПЕРАКЛАДЗЕ “АРЫСТОЦЕЛЕВЫХ ВАРОТ” (XVI ст.)

Анализируются особенности системы склонения имени числительного в рукописном памятнике старобелорусского языка “Аристоцелевы врата”. Особое внимание уделяется парадигмам количественных числительных.

This article analyzes the peculiarities of the numerals declension system in the old Belarusian manuscript “Aristotel's Gate”. Special attention is paid to the consideration of cases ends within the system of cardinal numerals.

“Арыстоцелевы вароты” – надзвычай цікавы і недастаткова даследаваны рукапісны помнік старабеларускага пісьменства XVI ст. Арыгінал твора ўзнік у арабскай літаратуры X–XI ст. і не мае ніякага дачынення да вядомага антычнага філосафа Арыстоцеля. У перакладзе на старабеларускую мову помнік з’явіўся недзе ў канцы XV – пачатку XVI ст. У наш час рукапіс “Арыстоцелевых варот” захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі ў адзеле рэдкай кнігі, рукапісаў і старадрукаў пад шыфрам 091/276 К. Дакладна даведацца, якім чынам рукапіс трапіў у бібліятэку, не падаецца магчымым. У кнізе інвентарызацый за 1949 г. ён узгадваецца як твор XVII ст., аднак іншых заўваг няма. Пра сапраўдны час з’яўлення рукапісу мы не маем ніякіх звестак, бо даваенныя бібліятэчныя архівы загінулі. Вядома толькі, што ў Нацыянальнай бібліятэцы захоўваецца былы Віленскі спіс № 222.

З сучасных прац, у якіх закранаюцца пытанні гісторыі ўзнікнення “Арыстоцелевых варот”, аналізу графіка-арфаграфічных, фанетычных і марфалагічных асаблівасцей твора, мы, на вялікі жаль, не можам адзначыць ніводнай. У навучальных дапаможніках, аглядных даследаваннях па гісторыі беларускай мовы зрэдку сустракаюцца толькі паасобныя ўпамінанні пра гэты выдатны помнік старабеларускага пісьменства (гл. Булыка 1970; Булыка 1979; Булыка 1988; Саверчанка 1998). Фактычна аналіз моўных асаблівасцей “Арыстоцелевых варот” апынуўся па-за ўвагай лінгвістаў.

Як асобная часціна мовы лічэбнікі вылучыліся параўнальна позна, таму што па сваіх марфалагічных асаблівасцях яны падобныя да назоўнікаў ці прыметнікаў. Аднак сярод сучасных мовазнаўцаў няма адназначнага меркавання наконт прыналежнасці лічэбнікаў да самастойных, паўназначных часцін мовы. Нават іх межы як асобнага лексіка-граматычнага класа слоў у сучаснай мовазнаўчай літаратуры не акрэслены дастаткова выразна. Надаючы перавагу граматычным крытэрыям, да лічэбнікаў трэба адносіць толькі тыя словы, якія маюць такія марфалагічныя асаблівасці, як уласцівасць мець катэгорыю склону і роду. Аднак пры такім падыходзе статус такіх слоў, як *многа*, *мала*, *некалькі*, *столькі* і да т. п., пры ўмове іх спалучэння з назоўнікамі, якія падлягаюць злічэнню, акрэслены недастаткова выразна. Некаторыя даследчыкі прапануюць кантэкстуальна адрозніваць няпэўна-колькасныя лічэбнікі ад блізкіх па марфалагічнай структуры і па семантыцы іншых часцін мовы – колькасных прыслоўяў: *многа*, *мала*; займеннікавых лічэбнікаў: *некалькі*, *колькі*; злучнікаў, якія абазначаюць колькасныя адносіны ў сказе (гл. Анічэнка 1989, 193).

Пры семантыка-граматычным падыходзе лічэбніку традыцыйна надаецца статус самастойнай часціны мовы (гл. Шуба 1987, 116).

Словы з колькасным значэннем існавалі ўжо ў індаеўрапейскай мове-аснове. Першапачаткова лічэбнікі не мелі абстрактнага характару, а былі

цесна звязаны з прадметамі, да якіх адносіліся. Яшчэ ў агульнаўсходнеславянскі перыяд пачаўся працэс набыцця імі больш адцягненага значэння, што найперш было абумоўлена развіццём абстрактнай, не звязанай з канкрэтнымі прадметамі сістэмы лічэння. Гэта прывяло да граматычных змен – сцірання адрозненняў па родах і ліках, выраўноўвання пэўных склонавых форм. Усе пералічаныя працэсы мелі месца і ў старабеларускай мове.

Пэўна-колькасныя лічэбнікі

Пэўна-колькасныя лічэбнікі з'яўляліся базавымі пры фарміраванні сістэмы лічэбніка як самастойнай частцы мовы. Галоўнае месца сярод іх займаюць простыя, невытворныя, якія з'яўляліся базай для ўтварэння іншых разрадаў лічэбнікаў. Змены менавіта ў гэтым разрадзе абумовілі развіццё сістэмы лічэбнікаў у цэлым.

Адзін. Лічэбнік **одинъ** (-а, -о) з групы лічэбнікаў займенна-прыметнікавага паходжання ў найменшай ступені змяніў свае якасці. Па сутнасці, ён захоўвае ўсе свае спрадвечныя рысы (гл. Булыка 1979, 177). Лічэбнік **одинъ** (-а, -о) у старабеларускай мове змяняўся як поўны прыметнік, гэта значыць формы м. і н. роду супадалі ва ўскосных склонах. У табліцы прадстаўлены формы дадзенага лічэбніка, зафіксаваныя ў “Арыстоцелевых варотах”.

Формы пэўна-колькаснага лічэбніка **одинъ**, **одна**, **одно**

Род	М. род	Ж. род	Н. род
Н.	единъ, оде ^н , оди ^н	одина	едино
Р.	единого, одного		единого
Д.	единому, единомув	единой	единому, о ^н ному
В.	единого, одинъ	одноу	
Т.			едины ^м
М.	едино ^м		единомъ

Формы пэўна-колькаснага лічэбніка **единъ** (-а, -о) ужываліся ў старабеларускіх тэкстах пад уплывам царкоўнаславянскай мовы. У мовазнаўчай літаратуры сцвярджаецца, што лічэбнік **единъ** (-а, -о) другі па колькасці

ужывання пасля лічэбніка **одинъ** (-а, -о) (гл. Булыка 1979, 178). Аднак у тэксце “Арыстоцелевых варот” ужыванне форм **единъ** (-а, -о) значна пераважае па колькасці (64,5 %), што, безумоўна, тлумачыцца значным царкоўнаславянскім уплывам на мову аналізуемага помніка.

Адзначаная сістэма скланення лічэбнікаў **одинъ** (-а, -о), **единъ** (-а, -о) не была адзінай і нязменнай.

Аднойчы ў тэксце лічэбнік **единъ** сустраўся ў форме мн. ліку: **и* е^{ди}ни слице и луна** (61 адв.). Аднак немагчымасць ужывання дадзенага лічэбніка ў мн. ліку са старажытнасці з'яўлялася яго вызначальнай прыметай. У прыведзеным прыкладзе лічэбнік **едини** ужыты ў сказе ў ролі азначэння, таму ў дадзеным кантэксце выбар такой формы з'яўляецца заканамерным.

Пад уплывам польскай мовы ў старажытную беларускую пісьменнасць пранікла форма **едень**. У “Арыстоцелевых варотах” намі адзначаны адзіночны выпадак ужывання формы Н. склону м. роду **оде^н: каза^н ми оде^н от ни^х** (54). Дададзеныя формы трэба, на наш погляд, класіфікаваць як кантамінацыю форм **одинъ** і **едень**, тым больш што гэтая форма з'яўляецца “дыялектызмам паўднёва-заходняй часткі Беларусі” (Булыка 1979, 179). Трэба адзначыць, што польскамоўны ўплыў на мову разглядаемага помніка ўвогуле праявіўся ў зусім нязначнай ступені пераважна на лексічным узроўні.

Два. У агульнаўсходнеславянскай мове лічэбнік **два** меў толькі формы парнага ліку. У Н.-В. склоне адрозніваліся формы м. (два), ж. і н. роду (две), у Р.-М. склоне агульнай была форма **двою**, у Д.-Т. – **двема**. У старабеларускай мове захоўваліся былыя формы парнага ліку ў Н.-В. склоне, што пацвярджаецца і моўным матэрыялам “Арыстоцелевых варот”. Назоўнікі пры гэтых лічэбніках выступаюць як у форме мн. ліку, так і ў форме парн. ліку: **два золотника** (40), **два золотники** (40 адв.) **две части** (38 адв.).

* Тут і далей у дужках пазначаецца старонка рукапісу “Арыстоцелевы вароты” (XVI ст.).

У Р. склоне ў старабеларускай мове зрэдку ўжывалася ранейшая форма *двою*, агульная для ўсіх трох родаў, аднак яна была заменена больш новай формай *дву*, якая пазней зусім выйшла з ужытку. На аснове апошняй па аналогіі з канчаткамі Р. склону мн. ліку займеннікаў і прыметнікаў *-ыхъ/-ихъ* утварылася форма *двухъ*. У “Арыстоцэлевых варотах” у Р. склоне ж. роду ўжываецца форма *двонъ*: *знаменуеъ изсненіе двонъ кручинъ* (24). Форма Р. склону *двохъ*, якая утварылася на аснове старой формы *двою*, у гэксце аналізуемага помніка намі не адзначана, хоць яна была дастаткова пашырана ў іншых творах XVI ст.

У Д. склоне ў аналізуемым гэксце адзначана традыцыйная форма Д.-Т. склону м. і ж. роду з назоўнікам у форме мн. ліку: *скидыва^п дзема золотники* (41), *межи сими дзема* (21 адв.).

У М. склоне выяўлена форма ж. роду *двонъ*, якая поўнасьцю супадае з формай Р. склону: *смышляти о^п двонъ веще^х* (50).

Тры, чатыры. Гэтыя лічэбнікі ў агульнаўсходнеславянскі перыяд мелі формы толькі мн. ліку. У Н.-В. склоне ўжываліся дзве родавыя формы: *трѣе, четыре* для м. роду і *три, четыре* для ж. і н. роду. Формы гэтых лічэбнікаў з цвёрдым *р*, а таксама надзвычай ужывальная ў старабеларускай мове форма *чотыры* ў гэксце “Арыстоцэлевых варот” не зафіксаваны.

У Н.-В. склоне выступае форма *три* для ўсіх трох родаў, якая, як адзначалася вышэй, была характэрна толькі для ж. і н. роду: *три пятерницы* (79), *три поглощения вина испивай* (66 адв.), *три золотники* (45). Замацаванне адной родавай формы для ўсіх трох родаў у Н.-В. склоне гаворыць пра тое, што ў XVI ст. станаўленне лічэбнікаў як асобнага класа слоў праходзіла даволі інтэнсіўна.

Ужыванне форм *четыре* і *четыри* ў Н.-В. склоне ў разглядаемым творы таксама ўжо не падпарадкоўвалася выпрацаванай у агульнаўсходнеславянскай мове сістэме. У ж. родзе паралельна ўжываюцца гэтыя дзве формы, хоць форма *четыре* была характэрна толькі для м. роду. Былая форма ж. і н. роду *четыри* ўжываецца ў м. родзе: *страны света сего чтыре* (16), *четыри лица* (60 адв.), *четыри дн^ы* (дня) *творятъ оди^н* (78 адв.).

Старажытныя формы Р. склону *три, чтырь* у старабеларускай пісьменнасці ўжываліся надзвычай рэдка. У “Арыстоцэлевых варотах” такія формы ўвогуле не зафіксаваны. У аналізуемым помніку ўжываюцца новыя ўтварэнні з канчаткам *-ех*, які перайшоў сюды пад уздзеяннем займеннага скланення з М. склону: *от чтыре^х дней* (45 адв.), *от тре^х до чтыре^х золотнико^в* (45 адв.).

Формы лічэбнікаў *тры, чатыры* ў Д. склоне ў разглядаемым творы намі не адзначаны.

У Т. склоне лічэбнікі *тры, чатыры* выступаюць з новым канчаткам *-ма*, які яны набылі пад уплывам скланення лічэбніка *два*: *чтырма вещьми* (3 адв.), *межи трема не^т тайна* (60 адв.).

У М. склоне намі зафіксаваны толькі лічэбнік *тры* з канчаткам *-ех*, які, як ужо адзначалася, супаў з канчаткам Р. склону: *по тре^х дне^х явится по^{мощь}* (89).

Пяць – дзесяць. У старажытнасці лічэбнікі ад *пяці* да *дзесяці* скланяліся як назоўнікі былой асновы на **і* ў адзіночным ліку, а лічэбнік *дзесяць* – па тыпу скланення назоўнікаў на зычны. Аднак агульная тэндэнцыя да уніфікацыі форм словазмянення захапіла і гэту групу лічэбнікаў.

Лічэбнік *пяць* у “Арыстоцэлевых варотах” зафіксаваны намі толькі ў форме Р. склону м. роду і В. склону м. і ж. роду. У Р. склоне м. роду гэты лічэбнік ўжываецца з канчаткам *-и*: *ка^ждого по пяти золотнико^в* (45). У агульнаўсходнеславянскай мове гэта словаформа выступала з асновай *пет-*, аднак у старабеларускіх пісьмовых крыніцах пад уплывам жывой народнай мовы

пры пераходзе націску з асновы на канчатак ва ўскосных склонах пачала ўжывацца форма з асновай *пят-*. У В. склоне м. і ж. роду лічэбнік *пяць* у разглядаемым тэксце мае агульную форму *пять. масла ковьѧ пять золотнико^о* (44), *меду пять гривенокъ перевареного* (45).

Лічэбнік *шэсць* у “Арыстоцэлевых варотах” у В. склоне ў м. і ж. родзе выступае ў форме *шесть: меду пресного переваривано^о шесть гривенокъ* (44 адв.), *в шесть часовъ* (78 адв.).

Лічэбнік *сем* у старажытнай беларускай мове ўжываўся ў двух варыянтах. Даволі часта выступала старажытная форма *седм*, што пацвярджаецца і прыкладамі з разглядаемага твора. У Р. склоне м., ж. і н. роду выступае форма з асновай *седм-* і канчаткам *-и*: *выше ж си^х се^оми поясо^о* (61), *наболши стережи сябе се^оми звездъ* (72 адв.), *верху се^оми нбсь* (63 адв.). Аналагічная форма ўжываецца ў Н. і М. склоне ж. роду і ў М. склоне м. роду: *се^омъ звездъ велики^х* (61), *сказаніе о се^оми звездъхъ велики^х* (66 адв.), *о се^оми поясе^х нб^нны^х* (61). Пад уплывам скланення лічэбніка *два* ў М. склоне побач з першапачатковым канчаткам *-и* развіўся постфікс *-их*. У мове аналізуемага помніка намі выяўлены адзіночны выпадак ужывання гэтага новага канчатка: *сказаніе о седми^х планета^х* (71). Формы з асновай *сем-* ужываюцца ў “Арыстоцэлевых варотах” значна радзей (15 % ад агульнай колькасці). Намі зафіксаваны толькі два выпадкі такіх напісанняў у Н. склоне ж. роду і Р. склоне м. роду: *семъ ж звездъ велики^х* (61 адв.), *повесь на слнци... до семи дней* (45 адв.).

Лічэбнік *восем* у старабеларускіх пісьмовых крыніцах у асноўным прадстаўлены формамі з асновай *осм-*. Гэта пацвярджаецца і моўным матэрыялам разглядаемага твора. Лічэбнік *восем* выступае ў “Арыстоцэлевых варотах” выключна з асновай *осм-* ва ўсіх зафіксаваных намі словаформах: *осмъ главизень* (2) – Н. склон ж. род, *ка^ждый от ни^х осми частей* (7 адв.) – Р. склон ж. род, *полепшил бы осмою частью мьскуса* (45) – Т. склон ж. род, *осмое нбо* (61) – Н. склон н. род.

Лічэбнік *дзевяць* выяўлены намі ў аналізуемым помніку толькі аднойчы: *сочти мечи... по девяти по девяти* (19 адв.). Напісанне з *я* (у тэксце ў гэтай пазіцыі выступае юс малы) тлумачыцца адлюстраваннем на пісьме з’яў жывой народнай гаворкі – якання.

Скланенне лічэбніка *дзесяць* у старабеларускі перыяд канчаткова аб’ядналася са скланеннем лічэбнікаў *пяць – дзевяць*, што пацвярджаюць і прыклады з “Арыстоцэлевых варот”. У Р. склоне лічэбнік *дзесяць* ужываецца з канчаткам *-и*: *но^о десяти* (16). Формы В. склону выступаюць з тымі ж канчаткамі, што і адпаведныя формы лічэбнікаў *пяць, шэсць*: *по^о ка^жды^м десять головъ* (16), *по^о ка^жды^м столечникомъ десять боярь* (16). Аднак у Т. склоне гэты лічэбнік ужываецца з канчаткам *-ма*, як і лічэбнікі *два, чатыры*: *дабы лекарство твое десятма члky* (5 адв.).

Дванаццаць. У агульнаўсходнеславянскай мове лічэбнік *дванаццаць* абазначаўся словазлучэннем, у якім першапачаткова скланялася толькі першая частка, а апошні элемент выступаў у нязменнай форме М. склону. Аднак даволі рана словазлучэнне пачало сцягвацца і апошні элемент прыняў форму Н. склону, што адлюстроўвае і мова разглядаемага твора: *две на десять зодеи* (78 адв.). Тыповым у старабеларускай мове стала ўжыванне канчатка ў абедзвюх частках словазлучэння, што паказваюць і прыклады з “Арыстоцэлевых варот”: *двою на десяти^х домо^х* (63 адв.), *двои на десяти^х* (76). Аднойчы ў мове аналізуемага твора намі зафіксавана форма лічэбніка *дванаццаць* са спрошчанай другой часткай: *двенацатья* (78 адв.).

Трыццаць. Асноўнай формай гэтага лічэбніка з XV ст. становіцца форма *тридцать*. У разглядаемым помніку гэты лічэбнік выступае толькі ў такой, характэрнай для старабеларускай мовы мовы форме з адлюстраваннем пэўных фанетычных варыянтаў: *зодеи обыидеть три^оцатью леты* (61 адв.), *п^о три^оцати днь* (78 адв.), *занже три^мцать триентонъ* (78 адв.).

Пяцьдзесят. Гэты лічэбнік зафіксаваны ў "Арыстоцелевых варотах" у адзіночным выпадку, аднак і такая невялікая колькасць прыкладаў дазваляе заўважыць, што ў названай словаформе мела здольнасць скланяцца толькі першая частка, прытым што для старабеларускай мовы асноўнымі былі формы са склонавымі канчаткамі ў абедзвюх частках: *взя^л бы мозгоу вельбожыего и голубячого по пятидеся^и число^м* (44).

Сто і лічэбнікі для абазначэння соцень. У "Арыстоцелевых варотах" лічэбнік *сто*, утвораны ад старажытнага назоўніка з лічбавым значэннем, ужываецца выключна ў сваёй асноўнай функцыі – для абазначэння абстрактнага ліку. У старабеларускай мове гэты лічэбнік скланяўся ў адз., мн. і парн. ліку. У разглядаемым помніку намі зафіксаваны формы Р. склону адз. і мн. ліку: *и также буде^ш ли потребень до ста* (16), *пре^д колко сот лет* (79 адв.).

У складзе лічэбніка *трыста* другая частка ўжыта ў форме Р. склону адз. ліку: *имається триста днь* (78 адв.).

Словы для абазначэння лікаў вышэйшых разрадаў. Словы такога тыпу ў аналізуемым помніку ўжываюцца рэдка. У тэксце намі выяўлены формы Н. і Р. склону адз. ліку і Р. склону мн. ліку лічэбніка *тысяча*: *да аще будеть тысяча* (80), *боудешь потребень до тисячи* (16), *е^{дн}ному от тысячь* (31 адв.).

Састаўныя лічэбнікі. У семантычную групу пэўна-колькасных лічэбнікаў уваходзяць і састаўныя лічэбнікі (гл. Булыка 1979, 194). Лічбы, якія ўяўлялі сабой спалучэнне лікаў розных разрадаў, у агульнаўсходнеславянскай мове абазначаліся словазлучэннем. Агульным правілам такіх словазлучэнняў, утвораных шляхам складання, было тое, што назвы ніжэйшых разрадаў ідуць за назвамі вышэйшых разрадаў і дапасуюцца пры дапамозе злучнікаў *и, да*. Аднак у старабеларускай мове пры абазначэнні складаных лічбаў злучнік *и* пры афармленні сповазлучэння часта прапускаўся, што прывяло да больш цеснага аб'яднання яго элементаў. У "Арыстоцелевых варотах" намі зафіксаваны менавіта такі спосаб абазначэння састаўнога лічэбніка. Пры гэтым правіла, якое вызначае месца ў словазлучэнні назваў вышэйшых і ніжэйшых разрадаў, выконваецца паслядоўна. У складзе састаўнога лічэбніка першая частка (лічэбнік *тысяча*) ужыта ў форме В. склону мн. ліку: *будеть тысячь десять* (16).

Няпэўна-колькасныя лічэбнікі

Да ўласна няпэўна-колькасных лічэбнікаў адносяцца словы, якія маюць не канкрэтнае, а абагульнена-колькаснае значэнне. У асноўным гэтыя словы захоўваюць марфалагічныя прыметы тых часцін мовы, з якімі суадносяцца: прыслоўяў (многа, мала і г. д.), займеннікаў (колькі, некалькі і г. д.). У "Арыстоцелевых варотах" намі зафіксаваны няпэўна-колькасныя лічэбнікі, суадносныя пераважна з прыслоўямі, таму разгледзець асаблівасці іх скланення не падаецца магчымым. У нашым даследаванні проста канстатуецца факт іх наяўнасці ў аналізуемым тэксце.

У "Арыстоцелевых варотах" для абазначэння няпэўнай колькасці надзвычай шырока ўжываецца слова *много*: *стратить тебе много велми* (14 адв.), *мало зла а многа Добра* (4). Такі спосаб абазначэння неканкрэтнай колькасці характэрны і для сучаснай беларускай мовы.

У тэксце аналізуемага помніка зафіксаваны адзіночны выпадак ужывання слова *колко* для абазначэння неканкрэтнай колькасці: *колко людей прислушает к городу тому* (12 адв.).

Другой разнавіднасцю няпэўна-колькасных лічэбнікаў з'яўляюцца назвы прыблізных лікаў. Гэта ўтварэнні па мадэлі "неазначальны займеннік+пэўна-колькасны лічэбнік". У тэксце "Арыстоцелевых варот" намі адзначаны адзіночны выпадак такой перадачы прыблізных лікаў: *пре^д колко сот лет* (79 адв.). Ад уласна няпэўна-колькасных лічэбнікаў, такія ўтварэнні адрозніваюцца тым, што яны семантычна звязаны з пэўна-колькаснымі лічэбнікамі.

Назіранні над сістэмай скланення лічэбніка ў “Арыстоцэлевых варотах” дазваляюць зрабіць вывад пра тое, што ў старабеларускай мове XVI ст. лічэбнікі ўтваралі асобную групу слоў з абстрактным значэннем пэўнай або няпэўнай колькасці. Сістэме скланення лічэбнікаў разглядаемага твора ўвогуле ўласціва перавага традыцыйных флексій з пэўнымі варыянтамі.

Аўтар выражае падзяку навуковаму кіраўніку М.Р. Прыгодзічу і ўсім членам кафедры гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта БДУ за падтрымку і слухныя заўвагі.

ЛІТАРАТУРА

- Анічэнка У. В. Мовы ўсходніх славян. Мн., 1989.
Аристотелевы врата или Тайна тайных. Рукапіс XVI ст. Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, 091/276 К.
Булыка А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І. Гістарычная марфалогія беларускай мовы. Мн., 1979.
Булыка А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І., Свяжынскі У. М. Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. Мн., 1988.
Булыка А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы. Мн., 1970.
Саверчанка І. В. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі. Адраджэнне і ранняе Барока. Мн., 1998.
Шуба П. П. Сучасная беларуская мова. Марфалогія. Марфаналогія. Мн., 1987.

Паступіў у рэдакцыю 23.12.2002

Наталля Юр’еўна Перавалава – выкладчык кафедры гісторыі беларускай мовы.

С. В. ГОЛЯК

АКТИВНОСТЬ СЛОВА И ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ СЕРБСКИХ И БЕЛОРУССКИХ ЗООНИМОВ)

Дается характеристика использования зоонимов в сербской и белорусской фразеологии. Выявляются факторы, влияющие на фразеологическую активность, и степень ее корреляции с частотой, полисемией и деривацией лексем.

The article deals with using zoonyms in Serbian and Belarusian phraseology. The factors that influence on phraseological activity are revealed. The degree of its correlation with frequency, polysemy and derivation of lexemes is evaluated.

1. Аспекты активности слова. Активный словарь, по определению М. В. Арапова, это “часть словарного состава языка, которая включает относительно ограниченное число лексических единиц, особенно часто используемых в речи, причем в связи с наиболее существенными для данного общества реалиями, понятиями и ситуациями” (Арапов 1998, 22). Языковая активность отдельных лексем проявляется в таких их свойствах, как: 1) богатая полисемия, 2) развитое словообразование, 3) широкое представительство во фразеологии (фразеологическая активность). Большинство активных лексем характеризуются давностью происхождения, стилистической нейтральностью, свободной и разнообразной сочетаемостью.

Количественная оценка взаимосвязи различных аспектов активности лексем была проведена В. А. Московичем на материале английских цветообозначений. Автор установил, что “наиболее тесная связь между фразеологической активностью и полисемией, фразеологической активностью и количеством сложных слов” (Москович 1969, 45). Он также констатировал наличие тенденции к прямой пропорциональной зависимости между языковой активностью лексем и частотой их употребления. Однако ряд факторов, по мнению В. А. Московича, препятствуют обобщению установленных закономерностей. Автор пишет: “Характер самого обозначаемого словом предмета в значительной мере предопределяет потенцию слова к развитию значений. [...] Из других искажающих факторов укажем на историю народа, его культуру, отражающиеся на разных аспектах активности слова, в особенности на его полисемии и количестве фразеологизмов” (Москович 1969, 49).